

Judaisme català

Judaisme català (en hebreu: יהדות קטלוניה) és la comunitat jueva que va viure a la península ibèrica, a les terres de Catalunya, València i Mallorca fins l'expulsió del 1492.^[1] La seva esplendor va ser als segles XII al XIV, en els quals van prosperar dos centres importants d'ensenyament de la *Torà* a Barcelona i Girona. La comunitat jueva catalana va desenvolupar característiques úniques, que inclouen costums, un ritus de pregària (*nússaḥ* Catalunya),^[2] i una tradició pròpia en l'emissió de dictàmens legals (*halakhà*).^[3] Tot i que els jueus de Catalunya tenien costums i ritus d'oració diferents^[4] als de *Sefarad*,^[5] avui dia se'ls sol incloure en la comunitat dels jueus sefardites.

Arran dels avalots de 1391 i l'expulsió del 1492, els jueus que no es convertiren al cristianisme es van veure obligats a emigrar a Itàlia, l'Imperi Otomà, el nord d'Àfrica i la Terra d'Israel.

Contingut

Història primerenca

Segles XII i XIII

Segle XIV

Segle XV

La diàspora dels jueus de Catalunya

L'Assentament a Itàlia

Sicília

Roma

L'Assentament a l'Imperi Otomà

La comunitat jueva catalana de Salònica

L'Assentament al nord d'Àfrica (Algèria)

Els jueus d'Alger

Referències

Més informació

Vegeu també

Enllaços externs

Història primerenca

Els historiadors afirmen que els jueus van arribar a la península ibèrica abans de la destrucció del Segon Temple, tot i que pel que fa a restes arqueològiques, les làpides funeràries més antigues que s'han trobat, i que testimonien l'existència de comunitats jueves, daten del segle III.

El terme *Aspàmia* deriva del nom *Hispània* i es refereix a la península ibèrica en l'època romana.^[6] A principis del segle V, la dominació romana a la península va caure en mans dels visigots. Durant el període visigot es van emetre nombrosos decrets contra els jueus i, de vegades, van ser obligats a convertir-se al cristianisme o ésser expulsats.

Sinagoga a Catalunya. Haggadà de Sarajevo, Barcelona ca. 1350.

L'any 711 els musulmans van començar la conquesta de la península ibèrica. Les zones conquerides que van quedar sota domini de l'Islam van ser anomenades *al-Àndalus* (en àrab: الأندلس). No sabem gaire cosa sobre la història dels jueus al començament del domini islàmic, però tenim constància que els jueus van començar a emprar el terme *Sefarad*^[7] per referir-se a aquestes terres.^[8]

En un procés de reocupació territorial anomenat reconquesta, els regnes cristians van anar conquerint de nord a sud tots els territoris islàmics. Amb la reconquesta cristiana, els territoris ocupats pels regnes de Castella i Portugal també van ser anomenats pels jueus *Sefarad*, mentre que Catalunya i els altres regnes del nord van ser anomenats *Edom* o *Esau*.^[9]

El procés de reconquesta de Catalunya va començar sota els auspicis dels reis francs, que van fer recular els musulmans que havien aconseguit travessar els Pirineus a la batalla de Poitiers l'any 732. Totes les terres alliberades del domini islàmic es van convertir en comtats i van romandre sota l'organització administrativa dels francs. Els comtats catalans, liderats pels comtes de Barcelona, es van anar deslligant poc a poc dels francs i van començar a governar de forma independent. Catalunya Vella esdevingué una zona de contenció (Marca Hispànica) contra la propagació de l'Islam. Els jueus es traslladaren sovint de *Sefarad* (la zona musulmana) a les terres del nord (els regnes cristians), i viceversa. El fet que molts d'ells parlessin la llengua àrab i també les llengües romàniques els ajudà a servir de torsimanys i adquirir posicions importants tant en els governs musulmà com als cristians. Els jueus posseïen camps i vinyes i molts d'ells es dedicaven a l'agricultura.

En aquest període primerenc els savis jueus de Catalunya que volien completar els seus estudis talmúdics solien anar a estudiar a les acadèmies talmúdiques (*yeixivot*) del sud. També els qui volien estudiar ciències o lingüística solien anar a *Sefarad*, tal com va fer rabí *Menaḥem ben Saruq* (920-970), que va néixer a la ciutat catalana de Tortosa i es va traslladar amb tota la seva família a Còrdova per estudiar i dedicar-se a la llengua hebrea sota el patrocini del governador *Xemuel ibn Nagrel-la*.

Les primeres evidències d'un important assentament jueu a Barcelona i Girona són del segle IX. Sabem que als segles XI i XII a Barcelona hi havia un tribunal rabínic (*Bet Din*) i un important centre d'ensenyament de la *Torà*. En aquest període Barcelona esdevingué una baula en la cadena de transmissió dels ensenyaments dels *Gueonim*.^[10]

Els rabins que coneixem d'aquesta època son rabí *Yitsḥaq ben Reuven al-Bargeloní* (1043-?), rabí *Yehudà ben Barzilay ha-Barceloní*, anomenat *Yehudà ha-Nassí* de Barcelona (final del segle XI, començament del segle XII) i rabí *Avraham bar Ḥiyya Nassí*^[11] (finals del segle XI, primera meitat del segle XII). Sabem que dos dels grans savis de Provença, rabí *Yitsḥaq ben Abba Mari* (1122-1193) i rabí *Avraham ben rabí Yitsḥaq* (1110-1179), van traslladar-se a Barcelona.

Catalunya es va unir amb Provença l'any 1112 i amb l'Aragó l'any 1137, i d'aquesta manera Barcelona va esdevenir la capital del regne unificat que s'anomenà Corona d'Aragó. Els reis de la Corona d'Aragó van estendre els seus dominis als països occitans.

Segles XII i XIII

Als segles XII i XIII van prosperar les acadèmies talmúdiques. A la ciutat de Girona s'hi van destacar els grans rabins i cabalistes *Ezra i Azriel bené Xelomó* (finals del segle XII, principis del segle XIII) alumnes del famós rabí *Yitsḥaq el Cec* (1160-1235), fill de rabí *Avraham ben David (Raabad)* de Posquières (1120-1198). També podem incloure rabí *Yaaqov ben Xéixet* (segle XII) entre els cabalistes gironins d'aquest període. De Girona també fou rabí *Avraham ben Yitsḥaq he-Ḥazan* (segles XII-XIII) autor del *piyyut*^[12] *Aḥot qetanà* (germana petita). De la ciutat de Girona va sorgir el més gran del savis de Catalunya, rabí *Moixé ben Naḥman (Ramban, o Nahmànides)* (1194-1270), el nom català del qual fou Bonastruc ça Porta.

Tot i que la ciutat de Girona va ser un important centre de *Torà* que comptava amb un *Bet Midraix* (casa d'estudi) dedicat a l'estudi de la Càbala, la ciutat principal fou Barcelona, on el *Ramban* va exercir com a cap de la comunitat. Durant aquest període van exercir a Barcelona rabí *Yona Girondi* (1210-1263) i els seus famosos alumnes rabí *Aharon ben Yossef ha-Leví de*

Segell atribuït a Nahmànides [Còpia del Museu d'Història dels Jueus de Girona]

Barcelona (*Reah*) (1235-1303) i rabí *Xelomó ben Adret (Raixba)* (1235-1310). També van exercir a Barcelona rabí *Aixer ben Yeħiel (Roix)* (1250-1327), el seu fill rabí *Yaaqov ben Aixer (Baal ha-Turim)* (1269-1343), i rabí *Yom Tov ben Avraham ha-Sevilli (Ritba)* (1250-1330), alumnes del *Raixba* i del *Reah*. Es pot dir que en aquella època Barcelona esdevingué el centre d'estudis talmúdics més important de tota la juevia europea.

A la Catalunya del segle XIII els jueus van ser víctimes de libels de sang, i se'ls va obligar a vestir un senyal distintiu anomenat rodella. Les autoritats van prohibir als jueus exercir càrrecs públics i se'ls va obligar a participar en disputes públiques amb representants del cristianisme, com per exemple la Disputa de Barcelona de l'any 1263 en la qual hi va participar el *Ramban* com a representant del judaisme. Els jueus eren propietat privada dels monarques que els cobraven impostos a canvi de protecció.

Els reis de la Corona d'Aragó van expandir els dominis catalans i van conquerir Mallorca, València, Eivissa i Menorca. L'any 1258 van signar el tractat de Corbeil amb el rei franc pel qual renunciaren als seus drets sobre les terres occitanes. A canvi, els francs van renunciar a les seves demandes sobre les terres catalanes.

Segle XIV

Al segle XIV el fanatisme cristià es va imposar a tota la península ibèrica i hi van haver moltes persecucions contra els jueus. Podem anomenar entre els savis de Catalunya d'aquest període a rabí *Pérets ben Yitsħaq ha-Kohen* (1304-1370) que va néixer a Provença però va exercir a Barcelona, rabí *Nissim ben Reuven Girondi (Ran)* (1315-1376) que va exercir com a rabí de Barcelona, rabí *ħasday ben Yehudà Cresques* (el vell), rabí *Yitsħaq bar Xéixet Perfet (Ribaix)* (1326-1408), rabí *ħasday ben rabí Avraham Cresques (Raħaq)* (1340-1412), rabí *Yitsħaq ben Moixé ha-Leví* (Profiat Duran, *ha-Efodí*) (1350-1415), i rabí *Ximon ben Tsémaħ Duran (Raixbats)* (1361-1444). D'aquest mateix període podem incloure el cartògraf de Mallorca *Avraham Cresques* (segle XIV) i el poeta *Xelomó ben Meixul-lam de Piera* (1310/50-1420/25).

Rabí *Nissim ben Reuven Girondi (Ran)* va reprendre l'activitat de la *yeixivà* de Barcelona en els anys 50 i 60, després que la comunitat jueva es va veure fortament afectada per la Pesta Negra l'any 1348. L'any 1370 els jueus de Barcelona van ser víctimes d'un cas de libel de sang, uns quants jueus foren assassinats i els adenantats^[13] de la comunitat van ser empresonats a la sinagoga durant uns quants dies sense menjar.

A finals de segle van edevenir els avalots de 1391 i, com a resultat dels disturbis molts jueus van ser obligats a convertir-se al cristianisme i molts d'altres van morir màrtirs. D'altres van poder fugir al Nord d'Àfrica (com per exemple el *Ribaix* i el *Raixbats*), Itàlia i l'Imperi Otomà. Va ser el final de les comunitats de València i Barcelona, la comunitat de Mallorca va aguantar fins a l'any 1435, en què els jueus van ser obligats a convertir-se al cristianisme; la comunitat de Girona va aguantar a males penes fins l'expulsió de 1492.

Rabí *ħasday Cresques*, en una carta que envià a la comunitat jueva d'Avinyó ens ofereix un relat dels disturbis de 1391.^[14] En resum, podem concloure del seu relat que els disturbis van començar el dia primer del mes hebreu de *Tamuz* (diumenge, 4/6/1391) a Sevilla, Còrdova, Toledo i prop de setanta localitats

Heqdeix del rabí Samuel ha-Sardi a la Ciutat Vella de Barcelona.

Làpida commemorativa de la sinagoga a Girona (segle XIV).

Segell per a les Matsot (pans àzims) (s. XIV) [Còpia del Museu d'Història dels Jueus de Girona].

més. A partir del dia set del mes d'Av (diumenge, 9/7/1391) es van estendre a altres comunitats de la Corona d'Aragó: València, Barcelona, Lleida, Girona i Mallorca. Durant els avalots de 1391 es van destruir la majoria de les comunitats jueves de *Sefarad*, Catalunya i l'Aragó.

Durant els segles XIII, XIV i XV els reis de la Corona d'Aragó van expandir el territori cap a les terres de la mediterrània, es van conquerir Sicília (1282), Còrsega (1297-1516), Atenes (1311), Neopàtria (1318), Sardenya (1323-1326) i Nàpols (1435-1442).

Segle XV

El segle XV va ser molt dur per a la vida jueva a la península ibèrica. Les comunitats que van sobreviure els avalots de 1391 van haver de fer front a una gran pressió per part de l'església i de la població cristiana. Els reis, que es trobaven en una situació econòmica difícil, van imposar pesats impostos a les comunitats jueves. La vida dels jueus conversos al cristianisme tampoc no va ser fàcil, l'església els va titllar de cristians nous i els va tenir sempre sota sospita, ja que molts d'ells acceptaren el cristianisme només de cara a fora però mantingueren el judaisme en secret. La Inquisició va perseguir i castigar els cristians nous que observaven els manaments del judaisme.

A Catalunya es va celebrar una de les disputes més llargues que hi va haver a l'edat mitjana, la famosa Disputa de Tortosa (1413-1414). Al segle XV trobem a Catalunya el poeta *Xelomó ben Reuven Bonafed*.

L'any 1469 es casaren el rei Ferran d'Aragó (1452-1516) i la reina Isabel de Castella (1451-1504) unificant d'aquesta manera els dos regnes. L'any 1492 van completar la reconquesta amb la derrota del Regne de Granada i van expulsar els jueus de tots els seus regnes.

La diàspora dels jueus de Catalunya

El primer grup de jueus exiliats de Catalunya va sortir arran dels avalots de 1391, es van dirigir principalment a Itàlia (Sicília, Nàpols, Roma, Liorna), el nord d'Àfrica (Algèria) i l'Imperi Otomà (principalment Salònica, Constantinoble i *Érets Yisrael*). El segon grup va sortir a l'exili arran de l'edicte d'expulsió dels reis catòlics. L'Edicte va ser decretat el 31 de març de 1492, i es va donar temps als jueus per vendre les seves propietats i marxar fins el 31 de juliol, que segons el calendari hebreu va caure aquell any les vespres del vuit del mes Av, la qual cosa vol dir que els jueus es van trobar viatjant en els vaixells expulsats el dia 9 d'Av. Una gran quantitat de jueus es van convertir al cristianisme per tal de quedar-se a Catalunya.

L'Assentament a Itàlia

Part dels jueus catalans exiliats van arribar a Itàlia i trobaren refugi a Sicília, Nàpols, Liorna i la ciutat de Roma.

Sicília

A Sicília, sabem que s'hi van assentar jueus provinents de la península ibèrica des del segle XI.^[15] El famós cabalista rabí *Avraham Abulàfia* (1240-1291), que va estudiar molts anys a Catalunya, es va instal·lar a Sicília, on va escriure la major part de les seves obres.^[16] Sicília formà part durant molts anys de la corona catalano-aragonesa i les comunitats jueves van romandre a l'illa fins a finals del segle XV, amb l'ordre d'expulsió dels jueus de l'illa el 18 de juny de 1492. Tenim coneixement de l'existència d'una comunitat jueva catalana a l'illa gràcies a la identificació d'un manuscrit^[17] del segle XIV com a *Siddur nússaḥ* Catalunya.^[18] L'any 2017 es va redescobrir a la ciutat d'Agira (Enna) un antic *Aron ha-Qodeix* (l'armari sagrat de la sinagoga on es desen els rotlles de la *Torà*) de pedra.^[19] Va ser trobat a l'església del Sancta Sanctorum Salvatore i commemora la construcció de la sinagoga dels jueus catalans l'any 1453, es tracta de l'*Aron ha-Qodeix* més antic d'Europa.

Roma

Els jueus catalans es van exiliar també a la ciutat de Roma. L'any 1517 la comunitat jueva catalana de Roma estava ben organitzada i va construir una sinagoga pròpia que seguia el *minhag*^[20] Catalunya (*Schola hebreorum Nationis Catalanorum*).^[21] L'any 1519 el Papa Lleó X (1475-1521) els atorgà un permís per eixamplar la comunitat i traslladar la sinagoga a uns apartaments nous, els va permetre fer reformes per tal d'adequar-los i convertir-los en un lloc d'oració segons el seu ritus. A finals de 1527, la comunitat catalana i la comunitat aragonesa van decidir unir-se. La sinagoga conjunta de Catalunya i Aragó va canviar de lloc una altra vegada el 1549. L'any 1555, la comunitat va aprovar les despeses per a la construcció d'una altra sinagoga. Tenim testimonis que la comunitat catalano-aragonesa va lluitar per tal de no fusionar-se amb les comunitats sefardites. Totes les altres comunitats provinents de la península ibèrica es van fusionar en una sola comunitat ibèrica unida de Roma, excepte els catalans que es van unir als aragonesos. Amb l'establiment del *ghetto* l'any 1555, la comunitat catalana va aguantar per separat tenint la seva pròpia sinagoga. En un cens realitzat l'any 1868 es pot observar que del total de 4995 jueus que hi havia a Roma, 838 pertanyien a la comunitat de Catalunya. El 1904 la sinagoga catalana va acabar unint-se a les altres sinagogues de Roma formant una única sinagoga que fou construïda a la ribera del riu Tiber. Des de llavors no tenim informació de la comunitat catalana.

Aron ha-Qodeix o Armari per als rotlles de la Torà de la comunitat jueva catalana d'Agira, Sicília (1453).

Faixa de la sinagoga catalano-aragonesa de Roma (1838).

L'Assentament a l'Imperi Otomà

Els jueus exiliats de Catalunya van arribar també a l'Imperi Otomà on s'organitzaren en comunitats segons el lloc d'origen que s'anomenaren *Qehalim*.^[22] Hi va haver *Qehalim* catalans a Istanbul, Edirne, Salònica i Safed, entre d'altres.^[23]

La comunitat jueva catalana de Salònica

Els jueus de Catalunya van formar una comunitat a Salònica que es va anomenar *Qatalan*.^[25] Tot i ser una minoria, els jueus catalans van lluitar per tal de no fusionar-se amb les comunitats sefardites i van mantenir els seus antics costums. Els dirigents religiosos de les comunitats santes de Catalunya a Salònica van rebre el títol de *Marbits Torà*^[26] i no el títol de rabí. El primer que coneixem és *Eliézer ha-Ximoni*, que va arribar a Salònica el 1492. Va tenir una gran influència sobre totes les comunitats de Salònica i va ser un dels primers en signar els acords (*Haskamot*) dels savis. Posteriorment tenim notícia del famós *Moixé Capsali*. També tenim notícia del savi *Yehudà ben Benveniste*, que arribà també després de l'expulsió i va establir una biblioteca molt important. Un altre savi de la comunitat jueva catalana fou rabí *Moixé Almosnino*, *Marbits Torà*, exegeta i filòsof, fill de *Barukh Almosnino*, que havia reconstruït la sinagoga catalana després de l'incendi que hi va haver l'any 1545.^[27]

L'any 1515 la comunitat es va dividir en dos *Qehalim* que s'anomenaren *Qatalan yaixan* (Català antic) i *Qatalan ḥadaix* (Català nou).^[28]

L'any 1526 es va publicar per primera vegada el *maḥzor* de *Yamim Nora'im* (dies temibles, o solemnes), conegut com «*Maḥzor le-nússaḥ Bartselona Minhag Catalunya*».^[29] Segons el colofó, sabem que la impressió es va acabar la vespra de *Yom Kippur* de l'any 5287 (1526).^[30]

Els jueus catalans van publicar diverses reimpressions del *maḥzor* al segle XIX. L'any 1863 van imprimir una edició titulada «*Maḥzor le-Roix ha-Xanà ve-Yom ha-Kippurim ke-Minhag Qahal qadoix Qatalan yaixan ve-ḥadaix aixer be-irenu zot Saloniqi*».^[31] Aquesta edició fou publicada per *Yitsḥaq Amariliyo*.

L'any 1869 es va imprimir el «*Maḥzor ke-Minhag qahal qadoix Qatalan yaixan ve-ḥadaix*», els editors foren: *Moixé Yaaqov Ayaix* i el rabí *Ḥanokh Pipano*, i els qui van dur a terme la impressió foren: *David*, anomenat *Bekhor Yossef Arditi*, *Seadi Avraham Xealtiel*. El *maḥzor* fou publicat amb el títol «*Maḥzor le-Roix ha-Xanà kefi minhag Sefarad ba-qehilot ha-qadoixot Saloniqi*», i inclou les pregàries de la comunitat d'Aragó i de les comunitats *Qatalan yaixan ve-ḥadaix*.

La comunitat jueva catalana de Salònica va existir com a tal fins a l'Holocaust.^[33] L'any 1927, van publicar una edició numerada en tres volums del *maḥzor* que portà per títol «*Maḥzor le-yamim noraim kefi Minhag q[ahal] q[adoix] Qatalan, ha-yadua be-xem núsasḥ Bartselona minhag Qatalunya*».^[34] En el segon volum «*Tefil-lat Yaaqov*», hi ha una llarga introducció històrica sobre la comunitat jueva catalana i l'edició del *maḥzor* escrita en judeo-espanyol,^[35] la mateixa introducció resumida es troba al primer volum «*Tefil-lat Xemuel*», escrita en hebreu. A continuació un fragment de la traducció de la versió hebrea:

«Una de les perles més precioses que les nostres avantpassats van portar de l'exili de Catalunya, quan van haver de marxar exiliats, fou l'antic ordre de les pregàries de Roix ha-Xanà i Yom Kippur, conegut amb el nom 'núsasḥ Bartselona, minhag Qatalunya'.

I per causa de les desgràcies i la sacsejada de l'exili, que van arribar de forma fatal sobre els pobres refugiats errants, la majoria dels costums es van confondre i poc a poc gairebé tots es van difondre en un mateix ordre de pregàries anomenat núsasḥ Sefarad, gairebé tots, excepte algunes comunitats excepcionals que no van canviar els seus costums.

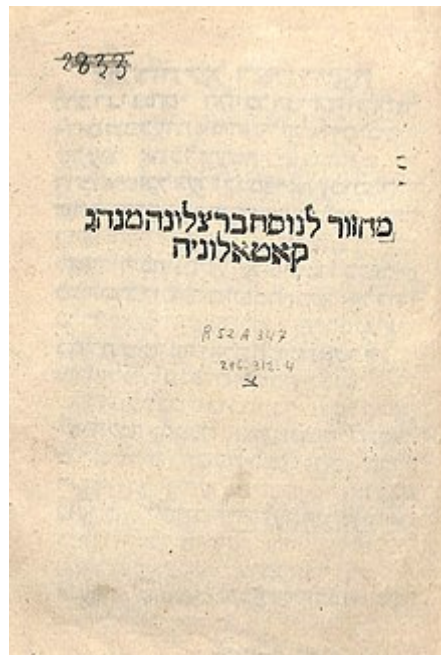
Els membres de la comunitat santa Qatalan de la nostra ciutat de Salònica no van canviar el seu costum, i fins al dia d'avui mantenen la tradició dels seus avantpassats i ofereixen les seves pregàries a Déu en els dies solemnes seguint l'antic núsasḥ que van portar de Catalunya.

Els jueus de Catalunya van ser els més destacats d'entre els seus germans de la resta de països de Sefarad, i n'eren superiors en saviesa i ciència. Les distingides comunitats de Barcelona es glorificaren en tot temps que de la seva comunitat van sortir grans rabins i prohoms que il·luminaren els ulls de tota la diàspora jueva. Hi havia una dita que solien dir els jueus sefardites: l'aire de Barcelona, et torna savi.»

La comunitat jueva catalana va ser totalment anihilada a l'Holocaust. Els pocs supervivents van emigrar a Israel després de la guerra entre els anys 1945 i 1947.

L'Assentament al nord d'Àfrica (Algèria)

Les costes de Catalunya, València i Mallorca estan de front amb les costes d'Algèria i durant molt de temps aquestes terres van mantenir relacions comercials; també les comunitats jueves van mantenir estrets vincles. Després dels avalots de 1391 un gran grup de jueus catalans van fugir cap a les costes d'Algèria. Sabem que gran part dels jueus de Barcelona van fugir i es van establir a la ciutat d'Alger. En aquella època s'establiren al nord d'Àfrica tres regnes després de la caiguda dels Almohades, un a la zona

Maḥzor segons el ritus de Barcelona i el costum de Catalunya. Salònica, any 1527.^[24]

Maḥzor segons el costum de les comunitats santes Catalan (Vol. 1: Tefil-lat Xemuel). Salònica, 1927.^[32]

que avui ocupa l'actual Marroc, un altre a Tunísia i un tercer a Algèria, que va ser governat per la dinastia de *Beni-Ziyan* des de l'antiga capital de Tlemcen. Podem afirmar de forma general que els jueus de Castella van anar cap al Marroc, mentre que els jueus de Catalunya, València, Mallorca i l'Aragó van anar cap a Algèria i Tunísia.

Els jueus d'Alger

Els governants musulmans d'Algèria van rebre els exiliats jueus amb els braços oberts. En quant les autoritats cristianes van veure que els jueus, i també conversos, estaven fugint en vaixells cap a Algèria, van prohibir-los abandonar el país, van incrementar les persecucions i la fugida es va fer més difícil. Els jueus que es van establir a Algèria van rebre l'estatus de *dhimmis* com és habitual als països islàmics a canvi del pagament d'impostos. La situació dels jueus a Algèria abans de l'arribada dels exiliats era molt pobra, tant la seva situació econòmica com el nivell en els estudis de *Torà*. Els refugiats peninsulars van contribuir a aixecar l'economia del país gràcies a les activitats comercials amb les terres europees, i van millorar el nivell dels estudis de *Torà*.

Dos grans *Rixonim*, rabí *Yitsḥaq bar Xéixet Perfet (Ribaix)*^[37] i rabí *Ximon ben Tsémaḥ Duran (Raixbats)*^[38] van fugir cap a Algèria. El *Ribaix* havia estat durant molt temps el rabí de Catalunya, i el *Raixbats*, malgrat la seva gran preparació i coneixement de la *Torà*, s'havia dedicat a la professió mèdica. Al cap d'un temps el *Ribaix* va ser nomenat *Mara de-Atra* (màxima autoritat rabínica) i cap del Tribunal Rabínic de la comunitat d'Alger, i el *Raixbats* va ser nomenat *Dayan* (jutge) al seu tribunal. Quan el *Ribaix* va morir el *Raixbats* va ocupar el seu lloc. Els jueus d'Algèria van acceptar l'autoritat d'aquests dos grans rabins, els quals van ser seguits pels descendents del *Raixbats*, el seu fill rabí *Xelomó ben Ximon (Raixbaix)* i els seus alumnes. Al llarg de les generacions, els jueus d'Algèria han mantingut fidel i meticulosament el llegat espiritual i els costums que provenien de Catalunya. Fins els nostres dies, el *Ribaix*, el *Raixbats* i el *Raixbaix* són considerats els rabins principals d'Alger.

Una de les característiques de la forma de dictaminar *halakhà* dels rabins d'Alger al llarg de les generacions ha estat el respecte pels costums i les tradicions, el costum sempre ha estat per damunt de la *halakhà*, i aquesta és una característica que fou heretada del *Bet Midraix del Ramban*. En temes de *halakhà* a Alger sempre s'ha dictaminat seguint l'escola del *Ribaix*, el *Raixbats* i el *Raixbaix*, i no pas segons els dictàmens de *Maran ha-Bet Yossef (Yossef Caro)*, i la seva obra el *Xulḥan Arukh*.^[39] De fet, els jueus d'Alger van seguir la forma de dictaminar heretada del *Bet Midraix* català del *Ramban* i el *Raixba*. Així, per exemple, va respondre rabí *Avraham ibn Taua* (1510-1580),^[40] nét del *Raixbats*, a una pregunta que li van fer els rabins de Fes sobre una qüestió referent a les lleis del *Xabbat*:^[41]

«Resposta: Benvolguts rabins, Déu vos guard; sapiguen que nosaltres som [descendents dels] expulsats de la terra de Catalunya, i segons el que van acostumar els nostres pares de beneïda memòria en aquelles terres, així també nosaltres acostumem en aquests paratges on ens hem dispersat a causa dels nostres pecats. Vosaltres sabeu que els rabins de Catalunya, segons els dictàmens dels quals es fonamenten tots els costums de la nostra comunitat, són el *Ramban*, el *Raixba*, el *Reah* i el *Ran*, de beneïda memòria, i d'altres grans rabins que els van acompanyar en la seva generació, tot i que els seus dictàmens no van ser publicats. Per tant, no s'han de qüestionar els costums de la nostra comunitat, ja que per molt que no trobeu algun assumpte explícitament mencionat en els llibres, s'ha de suposar que van seguir el costum segons aquests grans rabins».

També pel que fa a l'ordre de les pregàries i els *piyyutim* els jueus d'Alger van ser estrictament conservadors amb els costums que van venir de Catalunya. El *maḥzor minhag* Alger, per exemple, va arribar de Catalunya pels volts de l'any 1391.^[42]

Maḥzor Qatan, segons el costum de les comunitats santes d'Alger, Liorna, 1886.^[36]

Al segle XVIII van sorgir alguns erudits que van posar en dubte alguns dels costums antics dient que anaven en contra dels dictàmens del rabí *Yitshaq Luria Aixkenazi (Arizal)* (1534-1572). L'antic costum que provenia de Catalunya consistia en recitar *piyyutim* (i també oracions i súpriques) enmig de la pregària. Aquests argumentaven que s'havia de canviar el costum de la ciutat. Així doncs van començar a canviar el *nússaḥ* de les pregàries que havia estat vigent a Alger des de temps antic. Els rabins d'Alger s'hi van oposar argumentat que no es podia canviar el costum antic,^[44] però tot i això en les generacions següents, la majoria de sinagogues de la ciutat d'Alger van canviar el costum de l'oració i van adoptar el costum de l'*Arizal* (conegut com el costum dels cabalistes, *minhag ha-mequbalim*),^[45] i només en dues sinagogues es va continuar mantenint l'antic costum (conegut com el costum dels literalistes, *minhag ha-paixtanim*): a la Gran Sinagoga i a la sinagoga *Yakhin u-Boaz* (que més tard va canviar el nom a Societat Guggenheim).

Hokhmat Miskén: ve-hú séfer Qrovats, Liorna 1772.^[43]

Els *piyyutim* mencionats anteriorment, que es reciten en ocasió de *Xabbatot* especials i en les festivitats, etc., van ser editats en un llibre anomenat *Qrovats*.^[46] Els jueus *paixtanim* d'Alger han conservat fins al dia d'avui els textos i les melodies que van arribar a Alger durant el període del *Ribaix* i el *Raixbats*. Segons la tradició, mantenen les melodies originals que van arribar de Catalunya amb aquests grans savis.^[47]

L'any 2000 es va celebrar el Taller anual d'Etnomusicologia,^[48] que es va centrar en els costums i la tradició litúrgica del jueus d'Algèria.^[49] Hi van assistir cantors algerians provinents de França i Israel. El taller va ser enregistrat i avui es poden escoltar les gravacions al web de la Biblioteca Nacional d'Israel. Es va registrar la litúrgia de *Xabbat, Roix Hódeix, Yamim Noraïm*, festivitats, dejunis, i *piyyutim* per diverses celebracions. Malgrat que han transcorregut més de 600 anys, i de segur hi ha hagut alteracions, podem afirmar que la singularitat de la tradició litúrgica dels jueus d'Alger conserva en gran part la tradició dels cants litúrgics dels jueus de Catalunya a l'edat mitjana.

Referències

1. Vegeu: Yitzhak Baer, *Historia de los judíos en la España cristiana*, Barcelona: Editorial Riopiedras, 1998.
2. Segons les afirmacions de rabí *Yitshaq Luria Aixkenazi (Arizal)* el *nússaḥ* Catalunya és un dels 12 *nussaḥim* que existeixen i que es corresponen a les 12 tribus d'Israel (rabí *Hayim Vital, Séfer Xaar ha-Kavanot, nússaḥ ha-tefil-là*, el secret de les 12 portes). Pel que fa a les diferents tradicions i costums, l'*Arizal* divideix el poble d'Israel en quatre grans famílies: *Sefarad, Aixkenaz, Catalunya* i *Itàlia (Xené Luḥot ha-Berit, Torà xe-bikhtav, Bemidbar)*.
3. Rabí *Ximón ben Tsémaḥ Duran (Raixbats)* menciona en varies ocasions que a Catalunya la tradició es regia segons els dictàmens de rabí *Xelomó ben Adret (Raixba)* mentre que a *Sefarad* se seguien els dictàmens de rabí *Aixer ben Yeḥiel (Roix)*, rabí *Yaaqov ben Aixer (Baal ha-Turim)* i rabí *Moixé ben Maymon (Rambam)*: «A Catalunya se segueixen els dictàmens de la *halakhà* del *Raixba*, mentre que en *Sefarad* se segueix al *Baal ha-Turim* i al *Rambam*» (referència: *Taixbets*, vol 3, 257, vegeu també: *Taixbets* vol 2, 141, vol 3, 86, vol 3, 118, vol 4, columna 3, 10).
4. Recentment s'ha publicat el Sidur Catalunya (<https://sidurcatalunya.com/>), que constitueix la primera reconstrucció de l'antic *nússaḥ* Catalunya. El Sidur està basat en sis manuscrits hebreus medievals (dels segles XIV al XVI) i inclou també una sèrie de comentaris, lleis i costums que van ser compilats per un deixeble de rabí *Yona Girondi* a l'acadèmia talmúdica de Barcelona.
5. En la literatura *halàkhica* i de *Respona dels Rixonim* es fa una clara distinció entre *Sefarad* i Catalunya (diferent a l'ús actual d'aquests termes), tant a nivell de costums com pel que fa al ritus d'oració. Vegeu: *Respona* de rabí *Avraham ben David (Raabad)* 131, *Respona* de rabí *Xelomó ben Adret (Raixba)* noves 345, *Respona* de rabí *Yitshaq bar Xéixet (Ribaix)*, 79, 369. *Respona* de rabí *Ximon ben Tsémaḥ Duran (Raixbats)*, *Taixbets* vol. 3, 118; vol. 4 (*Hut ha-Meixulaix*), columna 3, 10; vol 3, 257; vol 2, 141, vol 3, 86, vol 3, 118, vol 4, columna 3, 10. Per a més informació sobre les diferències entre els costums de Catalunya i els de *Sefarad* vegeu: Aharon Gabbai, «Hanaḥat Tefil-lín be-ḥol ha-moed». *Haotzar* 16 (5778), pp. 366-379 (en hebreu). Aharon Gabbai, «Nússaḥ Ḥatimat birkat ha-erussín», *Morià* any 36, 1-2 (5778), pp. 349-369 (en hebreu).

6. Segle III a.e.c. – segle V e.c.
7. El nom *Sefarad* apareix per primera vegada al llibre d'Abdies: «Els deportats israelites que es troben aquí s'establiran des del territori dels cananeus fins a *Tsarefat*, i els deportats de Jerusalem que són a *Sefarad* s'establiran al *Néguev*». *Raixí* es va basar en el *Targum Yonatan*, el qual va traduir el nom *Sefarad* pel terme *Aspàmia*: «*Sefarad*, va traduir *Yonatan*: *Aspàmia*».
8. De la carta de rabí *Hasday ibn Xaprut* al rei dels *Kuzarim*, podem deduir que el nom *Sefarad* es referia a les terres que estaven sota domini de l'Islam, és a dir, *al-Àndalus*: «Sàpiga el senyor Rei, que el nom de la nostra terra en la qual vivim, en la llengua sagrada és *Sefarad* i en la llengua dels ismaelites (àrabs) que l'habiten és *al-Àndalus*, i el nom de la seva capital és Còrdova». La carta fou escrita per rabí *Yehudà ha-Leví*, i per tant, la frase només reflecteix el temps de l'autor.
9. Així escriu rabí *Moixé ben Maymon* (Maimònides) al seu llibre *Mixné Torà*: «Les sinagogues i les cases d'estudi han de ser tractades amb respecte i han de ser espolsades (netejaes). A *Sefarad* i a l'occident (Marroc), a Babilònia i a Terra Santa, és habitual encendre les llumeneres a les sinagogues i estendre estores al terra sobre les quals s'hi asseuen els feligresos. A les terres d'*Edom* (terres cristianes) a les sinagogues la gent s'asseu en cadires [o bancs]» (*Hilkhot Tefil-là*, 11, 5).
10. El període dels *Gueonim* va de finals del segle VI a mitjans de segle XI.
11. Barcelona era coneguda com la ciutat dels *nesiim* (patriarques), degut a la gran quantitat de prohoms que gaudien d'aquest títol honorífic.
12. Poema litúrgic.
13. Secretaris de l'aljama.
14. La carta fou publicada en el llibre *Xevet Yehudà*, de rabí *Yehudà ibn Verga* (edició de Hannover, 1924).
15. En alguns manuscrits que es van conservar a la *Guenizà* del Caire s'hi anomenen jueus amb els adjectius 'el sefardita' o 'l'andalusí'. Vegeu: Menahem ben Sassoon, *Yehudé Sicilia, teudot u-meqorot*, Jerusalem: 1991 (en hebreu).
16. Moshe Idel, «The Ecstatic Kabbalah of Abraham Abulafia in Sicily and its Transmission during the Renaissance», *Italia Judaica V: Atti del V Convegno internazionale (Palermo, 15-19 giugno 1992)*, Roma: Ministero per i benni culturali e ambientali, pp. 330-340.
17. Al Sidur Catalunya s'identifica el manuscrit Parma Palatina 1750 com a *nússaḥ* Catalunya. Abans de la lectura de la *Torà* de *Xabbat* hi apareix la 'benedicció del rei' en la qual es menciona el rei Don Fadrique d'Aragó, segurament es tracta del rei Fadrique III (1341-1377) que va regnar a Sicília els anys 1355-1377. Aquest manuscrit representa el primer document que es refereix a la comunitat jueva catalana de Sicília, que com es pot veure ja existia abans dels avalots de 1391.
18. Fins ara s'havia cregut que l'onada migratòria de jueus catalans a Sicília començà arran dels avalots de 1391. Vegeu: Nadia Zeldes, «Els jueus i conversos catalans a Sicília: migració, relacions culturals i conflicte social», Roser Salicrú i Lluch et. al. (eds.), *Els catalans a la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*, Barcelona: Institut de Recerca en Cultures Medievales, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, 2015, pp. 455-466.
19. Vegeu: Ariela Piatelli, «Gli ebrei catalani nella Sicilia del '400. In un armadio di pietra la loro storia», *La Stampa* (13 setembre 2017).
20. Tradició, costum.
21. Els documents d'arxiu van ser publicats a: Ariel Toaff, «The jewish communities of Catalonia, Aragon and Castile in 16th century Rome», Ariel Toaff, Simon Schwarzfuchs (eds.), *The Mediterranean and the Jews. Banking, Finance and International Trade (XVI-XVIII centuries)*, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 1989, pp. 259-270.
22. S'organitzaren en set *Qehalim* anomenats: *Catalan*, *Aragon*, *Castilla*, *Lisbon*, *Gueruix* *Sefarad*, *Mallorca* i *Sicília*.
23. Els censos van ser publicats a: Simon Schwarzfuchs, «La Catalogne et l'invention de Sefarad», *Actes del I Congrés per a l'estudi dels jueus en territori de llengua catalana: Barcelona-Girona, del 15 al 17 d'octubre de 2001*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004, pp. 185-208.
24. Biblioteca Nacional d'Israel R 52 A 347 (https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE34939565&_ga=2.187717281.803606944.1570692353-225161913.1560761337).
25. El cementiri de la comunitat jueva de Salònica fou establert el segle XVI i va ser destruït el 1943. Avui dia, s'hi troba al mateix lloc la Universitat de Salònica. Tot i que les làpides van ser destruïdes alguns investigadors locals en van transcriure les inscripcions, de manera que ens ha arribat el text de les làpides funeràries de la comunitat catalana.
26. Mestre de *Torà*, líder religiós comunitari.
27. A les Respostes del rabí Samuel de Medina, aquest va dictaminar a favor de *Moixé Almosnino* per tal de construir una sinagoga de la comunitat santa de Catalunya.
28. Trobem testimonis d'aquesta divisió a les respostes del rabí *David ben Zimra* (*Radbaz*), primera part, 292.
29. *Maḥzor* segons el ritus de Barcelona i el costum de Catalunya.
30. A les respostes de rabí *Xelomó ben Avraham ha-Kohén* (*Maharxakh*) s'hi menciona el «*maḥzor le-yamim noraim be-nússaḥ qahal qadoix Qatalan*».

31. *Maḥzor de Roix ha-Xanà i Yom Kippur* segons el costum de la comunitat santa Català antic i nou de la nostra ciutat de Salònica.
32. Biblioteca Nacional d'Israel R 41 A 257 (https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84035727).
33. *Yitsḥaq Xemuel Immanuel, Guedolé Saloniqi le-dorotam*, Tel Aviv: 1936 (inclou llistes amb els cognoms de les comunitats *Qatalan yaixan* i *Qatalan ḥadaix*).
34. Primer volum: «*Tefil-lat Xemuel. Maḥzor le-Roix ha-Xanà*» (https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84035727); segon volum: «*Tefil-lat Yaaqov. Maḥzor le-Xaḥarit ve-Mussaf Yom Kippur*» (https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84037208); tercer volum: «*Tefil-lat Seadi. Maḥzor leil Kippur u-Minḥà u-neilà*» (https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84034662).
35. La comunitat sefardita (Castella) es va convertir en la més gran i influent de Salònica, així fou com la llengua judeo-espanyola (anomenada també ladino, judezmo, espanyolit, etc.) es va convertir en la llengua franca de totes les comunitats jueves (incloses les de Catalunya, França i *Aixkenaz*).
36. Biblioteca Nacional d'Israel R 56 A 346.
37. El *Ribaix* fou durant molts anys el gran rabí de Catalunya.
38. Raixbats, s'havia dedicat a Mallorca a la professió mèdica. Un cop a Algèria, on no hi havia tanta demanda d'aquesta professió, es va veure obligat a guanyar-se la vida com a rabí. (*Maguén Avot*, cap. 4, 45).
39. Així, per exemple, va escriure el rabí d'Alger rabí *Refael Yedidya Xelomó Tsrer* (1682-1729) autor de l'obra '*Pri Tsadiq*', en la seva introducció al llibre *Taixbets*: «a les contrades d'Alger se segueix el costum local, i no es dictamina segons el *Bet Yossef*»
40. Rabí *Avraham ibn Tava* fou descendent del *Raixbats*, i alhora també del *Ramban*, i va exercir com a cap de la *yeixivà* d'Alger. Les seves respostes foren compilades en dos llibres, un dels quals es va publicar a la tercera part del llibre '*Ḥut ha-meixulaix*', i que els impressors van afegir al quart volum del llibre de respostes '*Taixbets*'.
41. *Taixbets*, vol. 4 ('*Ḥut ha-meixulaix*'), 3, 10.
42. Rabí *Yitsḥaq Morali* (1867-1952), en la seva introducció al *maḥzor minhag* Alger, escriu: «Aquest *Maḥzor* el van portar els nostres pares de *Sefarad* quan van fugir dels avalots de 1391, i el van mantenir els nostres rabins, el *Ribaix*, el *Raixbats* i el *Raixbaix*, de santa i beneïda memòria, i així han acostumat les generacions posteriors».
43. Biblioteca Nacional d'Israel R 23 V 2883 (https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84117009).
44. Vegeu: *Xelomó Ouaknin*, «*Teixuvot ḥakhmé Algir ve-Tunis be-inyan xinui be-minhag ha-tefil-là be-Algir*», *Mekabtziel* 39, pp. 33-102 (en hebreu).
45. El *minhag ha-mequbalim* es va establir pels volts de l'any 1765.
46. *Nehoray ben Seadya Azoviv*, '*Ḥokhmat Miskén: ve-hú séfer Qrovats xe-nahagú leomram ha-qahal ha-qadoix xe-be-ir Argel*', Livorno 1772.
47. A les sinagogues on s'imposà el *minhag ha-mequbalim* van mantenir també les melodies i el *nússaḥ* dels *piyyutim*, tot i que els van passar a dir fora de la *tefil-là* (*amidà*) i de les benediccions de la lectura del *Xemà*, tal com s'acostuma avui dia al *minhag* dels *sefaradim*.
48. El taller va ser organitzat per la facultat de música de la Universitat de Bar-Ilan amb la col·laboració de la fonoteca de la Biblioteca Nacional d'Israel i el Centre d'investigació de música jueva de la Universitat Hebrea de Jerusalem.
49. Edwin Seroussi & Eric Karsenti, «The Study of Liturgical Music of Algerian Jewry». *Pe'amim* 91 (2002), pp. 31-50.

Més informació

- Yitzhak Baer, *Historia de los judíos en la España cristiana*, Barcelona: Editorial Riopiedras, 1998.
- Jean Régéné, *History of the Jews in Aragon: regesta and documents, 1213-1327* Jerusalem: 1978.
- Yom Tov Assis, *The Golden Age of Aragonese Jewry. Community and society in the Crown of Aragon, 1213-1327*, London: 1997.
- Ariel Toaff, «The jewish communities of Catalonia, Aragon and Castile in 16th century Rome», Ariel Toaff, Simon Schwarzfuchs (eds.), *The Mediterranean and the Jews. Banking, Finance and International Trade (XVI-XVIII centuries)*, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 1989, pp. 259-270.
- Eduard Feliu, «La trama i l'ordit de la historia dels jueus a la Catalunya medieval», *I Congrés per a l'estudi dels jueus en territori de llengua catalana*. Barcelona: 2001, pp. 9-29.
- La Catalunya jueva: catàleg de l'exposició celebrada a Girona al Museu d'Història de Catalunya, 2002; Inclou referències bibliogràfiques.
- Simon Schwarzfuchs, «La Catalogne et l'invention de Sefarad», *Actes del I Congrés per a l'estudi dels jueus en territori de llengua catalana: Barcelona-Girona, del 15 al 17 d'octubre de 2001*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004, pp. 185-208.

- Història de la Catalunya jueva: Vida i mort de les comunitats jueves de la Catalunya Medieval / Sílvia Planas, Manuel Forcano; fotografia, Josep M. Oliveras. 2009, Inclou referències bibliogràfiques.
- Manuel Forcano, *Els jueus catalans: La història que mai no t'han explicat*, Barcelona: Angle Editorial, 2014.

Vegeu també

- Jueus catalans
- Història del judaisme a Catalunya durant l'Edat Mitjana
- Jueus a Espanya
- Sefardites

Enllaços externs

- Sidur Catalunya (<https://sidurcatalunya.com/>)

Obtingut de «https://ca.wikipedia.org/w/index.php?title=Judaisme_català&oldid=22247747»

La pàgina va ser modificada per darrera vegada el 6 nov 2019 a les 00:58.

El text està disponible sota la Llicència de Creative Commons Reconeixement i Compartir-Igual; es poden aplicar termes addicionals. Vegeu les Condicions d'ús. Wikipedia® (Viquipèdia™) és una marca registrada de Wikimedia Foundation, Inc.